

ANALIZA KLASTERA 6 - SPOLJNI ODNOSI

ANALIZA KLASTERA 6 – SPOLJNI ODNOSI

IZDAVAČ:

Beogradska otvorena škola (BOŠ)

Bulevar oslobođenja 177

11010 Beograd, Srbija

Internet adresa: www.bos.rs

U ime izdavača: Vesna Đukić

AUTORI:

Miljana Jovanović, Branislav Cvetković, Beogradska otvorena škola

Urednica: Tamara Arsić, Beogradska otvorena škola

Lektura i korektura: Marijana Milošević

Dizajn i prelom: Dana Tasovac, Beogradska otvorena škola

Štampa: Dosije studio

Tiraž: 20

ISBN: 978-86-81402-22-1

Beograd, 2023

Ova analiza je nastala u okviru projekta „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji”, koji realizuje Beogradska otvorena škola uz podršku Švedske. Stavovi i mišljenja autora izneti u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i mišljenje donatora.

Sadržaj

1. Poglavlje 30 – Spoljni odnosi – Ekonomski odnosi sa inostranstvom.....	8
1.1. Osnovne informacije o Poglavlju	8
1.2. Tok pregovora	10
1.3. Srbija i Svetska trgovinska organizacija	15
1.4. Poglavlje 30 u izveštajima Evropske komisije 2018 – 2022. godine....	16
1.5. Zašto je važno Poglavlje 30?	22
2. Poglavlje 31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika.....	24
2.1. Osnovne informacije o Poglavlju 31.....	24
2.2. Tok pregovora	25
2.3. Usklađenost spoljne politike Srbije u izveštajima Evropske komisije... 	27
2.3. Zašto je važno Poglavlje 31?	32

Klaster 6 – Spoljni odnosi

Poglavlje 30 – Spoljni odnosi – Ekonomski odnosi sa inostranstvom

Poglavlje 31 – Spoljna bezbednosna i odbrambena politika

Pregovori o članstvu Srbije sa Evropskom unijom zvanično su otvoreni 21. januara 2014. godine na Međuvladinoj konferenciji u Briselu. Reformski proces Srbije i drugih zemalja kandidata je trajao duže nego što je očekivano, te je Evropska komisija, sa ciljem ubrzanja procesa otvorila mogućnost prelaska na [revidiranu metodologiju](#) pristupnih pregovora. Srbija je iskoristila tu mogućnost i od 2020. godine nastavila pristupni proces po revidiranoj metodologiji. Po ovoj metodologiji 33 od 35 pregovaračkih poglavlja grupisano je u šest tematskih klastera, dok su [dva poglavlja](#) – 34 i 35, usled svih specifičnosti, ostala van klastera.

Klaster broj 6 nosi naziv Spoljni odnosi i u njemu je sadržano najmanje pregovaračkih poglavlja. U odnosu na broj poglavlja koja obuhvata, predstavlja najmanji klaster. U njemu se nalaze poglavlja: [30 – Spoljni odnosi](#), odnosno Ekonomski odnosi sa inostranstvom i [31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika](#). Prema revidiranoj metodologiji, klasteri se otvaraju u celosti kada sva poglavlja u njemu ispune kriterijume za otvaranje. S obzirom na činjenicu da je u okviru [Klastera 6](#) otvoreno samo Poglavlje 30, a Poglavlje 31 nije, ovaj klaster je i dalje zatvoren.

1. Poglavlje 30 – Spoljni odnosi – Ekonomski odnosi sa inostranstvom

1.1. Osnovne informacije o Poglavlju

Pregovaračko poglavlje 30 – Ekonomski odnosi sa inostranstvom, nalazi se u okviru Klastera 6 – Spoljni odnosi. Od potpisivanja Lisabonskog sporazuma,¹ Evropska unija kao pravno lice ima mogućnost da potpisuje međunarodne sporazume s drugim državama i međunarodnim organizacijama, te da radi na jačanju i izgradnji ekonomskih odnosa. U maju 2017. godine, Vlada Republike Srbije predstavila je pregovaračku poziciju za ovo poglavlje, a 11. decembra 2017. godine poglavlje je i zvanično otvoreno. Međutim, njegovo zatvaranje znatno je izazovnije nego što se moglo očekivati. Dok je za većinu država članica, zatvaranje ovog pregovaračkog poglavlja predstavljalo tehnički korak, za Srbiju je zatvaranje od tehničkog pitanja preraslo u političko. Glavna prepreka zatvaranju ovog poglavlja je činjenica da Republika Srbija još uvek nije pristupila Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Srbija vodi pregovore sa ovom međunarodnom organizacijom još od 2005. godine, a glavni razlog zbog koga pregovori još uvek nisu zaključeni nalazi se u zakonskom tretiranju genetički modifikovane hrane.² Osim članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, ono što dodatno otežava zatvaranje poglavlja jesu ekonomski odnosi Republike Srbije s trećim državama. Za Srbiju bi izmena dosadašnjeg načina saradnje sa ekonomskim partnerima poput Kine i Rusije, ali i svim onim državama koje nisu deo Unije, značilo dodatno komplikovanje već složenih međunarodnih odnosa.

Republika Srbija u okviru ovog poglavlja treba da se usaglasi sa zajedničkom i trgovinskom politikom Evropske unije, da uspešno pristupi Svetskoj trgovinskoj organizaciji, ali i da, u skladu s politikom Evropske unije, uredi trgovinske i investicione odnose s trećim zemljama, te uredi odnose sa spoljnotrgovinskim režimima, režimima u odnosu na robu dvostruke namene, izvoznim kreditima i razvojnom humanitarnom pomoći. U praksi, osim činjenice da će Srbija morati da postupa u skladu sa Zajedničkom trgovinskom politikom i bude deo jedinstvenog tržišta Unije, uređivanje trgovinskih i investicionih odnosa podrazumeva i primenu svih sporazuma o slobodnoj trgovini i sve pojedinačne trgovinske režime koje Unija

¹<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hr/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon> (pristupljeno 10. 12. 2022)

² Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik, 2009. (pristupljeno 11. 12. 2022)

bude dodeljivala državama koje nisu njene članice. Pristupanje Srbije Uniji, a u kontekstu ovog poglavlja značilo bi i primenu ugovora koje je Evropska unija sklopila s trećim zemljama, što za Srbiju znači raskidanje svih sporazuma o preferencijalnoj trgovini koje ima, a koji nisu pod okriljem Unije, poput CEFTA i Carinske unije Rusija – Belorusija, Kazahstan i Turska. Sporazum o slobodnoj trgovini na Balkanu (CEFTA) potpisan je 2006. godine u Bukureštu. Zemlje potpisnice sporazuma su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Crna Gora, Srbija i Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu u skladu sa UN Rezolucijom Saveta bezbednosti 1244. Stvaranjem zone slobodne trgovine, zemlje Zapadnog Balkana se opredeljuju za ekonomski i privredni razvoj, pokazujući da su sposobne da vode zajedničku ekonomsku politiku.³

Prava i obaveze, koje su predviđene pravnim tekovinama (*acquis*) u oblasti koju pokriva Poglavlje 30, države kandidati za članstvo ne integrišu direktno u svoje nacionalne okvire, već se od njih očekuje postepeno usklađivanje trgovinske politike prema trećim zemljama i međunarodnim organizacijama po uzoru na politike i stavove Unije.⁴ To znači da tekovine u okviru ovog poglavlja proizilaze iz prakse Evropske unije, odnosno, multilateralnih i bilateralnih obaveza u oblasti trgovine. Ipak, neke direktive koje su deo *acquis-a*, moraju biti direktno uključene u nacionalno zakonodavstvo – npr. države članice su Evropskoj uniji prepustile Zajedničku trgovinsku politiku, odnosno za nju je isključivo zadužena Evropska komisija.

Ovo poglavlje pokriva i multilateralnu saradnju u oblasti pristupa tržištu, carina, transporta i zaštite životne sredine. U oblasti bilateralne saradnje Evropska unija je potpisala više od 200 različitih ugovora o slobodnoj trgovini, dok u oblasti razvojne politike i humanitarne pomoći finansira gotovo polovinu celokupne međunarodne pomoći. Države kandidati za članstvo su

³ <https://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/sporazumi-sa-eu/sporazum-o-slobodnoj-trgovini-na-balkanu-cefta> (pristupljeno 28. 6. 2023)

⁴ Na osnovu odredbi Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Srbija je u obavezi da svoje zakonodavstvo usklađuje sa zakonodavstvom Unije. U ranoj fazi pristupnih pregovora, to znači usklađivanje sa osnovnim elementima pravnih tekovina Unije o unutrašnjem tržištu, pravosuđu, slobodi i bezbednosti i drugim područjima u vezi s trgovinom. Nakon toga, u kasnijoj fazi se usredsređuje na preostale pravne tekovine. Sporazum propisuje specifične obaveze i rokove za usklađivanja propisa u pojedinim oblastima prava kao što su: konkurencija, javna preduzeća, zaštita intelektualne svojine, javne nabavke, standardizacija, meteorologija, akreditacija i ocena usaglašenosti, kao i zaštita potrošača. Obaveza usklađivanja s propisima Unije je predviđena i u oblasti pravde, slobode i bezbednosti.

u obavezi da usklađuju svoju politiku prema trećim zemljama i međunarodnim organizacijama, s politikama i pozicijama usvojenim na nivou Evropske unije.

Na tragu navedenog, Srbija je (kao država kandidat za članstvo) u obavezi da se na području razvojne pomoći pridržava zakonodavstva Evropske unije i međunarodnih obaveza prihvaćenih u okviru ugovora i sporazuma koje je potpisala Evropska unija, kao i da obezbedi kapacitete za učestvovanje u razvojnim i humanitarnim programima i projektima koje Unija sprovodi. Prema poslednjem izveštaju Evropske komisije iz oktobra 2022. godine, Srbija je umereno pripremljena u oblasti spoljnih odnosa i uopšteno gledano nije postignut napredak u odnosu na prethode izveštaje. Evropska komisija nije zabeležila napredak ni u trgovinskoj politici, pa samim tim ni u procesu pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, kao ni u razvojnoj politici i humanitarnoj pomoći. Čini se da od otvaranja pregovora 2017. do danas Srbija nije zabeležila značajan napredak kako bi se ovo, ekonomski izuzetno važno poglavlje, zatvorilo i unapredio proces pristupanja Evropskoj uniji.

U nastavku ćemo prikazati hronologiju vođenja pregovora u ovoj oblasti sa Evropskom unijom u ovoj oblasti, nakon čega ćemo se osvrnuti na konkretne oblasti u kojima Srbija mora da se usaglasu u okviru Poglavlja 30 kako bi se ono zatvorilo. Poslednji deo teksta će biti posvećen koristima koje bi građanke i građani Srbije imali od zatvaranja ovog poglavlja.

1.2. Tok pregovora

Godinu dana od održavanja Međuvladine konferencije 2014. u Briselu, usledilo je formiranje Pregovaračkog tima koji će voditi pregovore ispred Republike Srbije. Do kraja 2015. godine završen je proces [analitičkog sagledavanja usaglašenosti zakonodavstva Srbije sa zakonodavstvom Unije](#), tzv. skrininga. Skrining predstavlja pripremnu fazu u kojoj se ocenjuje pripremljenost države kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Evropska komisija, zajedno s predstavnicima države kandidata, vrši pregled postojećih politika i zakonodavstva države kandidata u poglavljima koja su predmet pregovora i identifikuje pitanja u kojima je potrebno izvršiti usklađivanje propisa, sudske i administrativne prakse, kao i odgovarajuće institucionalne reforme. To je prilika i da se predstavnici države kandidata upoznaju s važećim pravom Evropske unije i instrumentima njegovog tumačenja. Nakon toga, Evropska komisija sačinjava izveštaj o pregledu koji dostavlja Savetu. U tom izveštaju Evropska komisija daje preporuku

da li treba započeti pregovore ili zahtevati da država kandidat prvo ispuni određene uslove. Izveštaj takođe sadrži i kriterijume za okončanje pregovora u određenim poglavljima i u tom pogledu služi kao osnova za njihovo vođenje. Država kandidat potom iznosi svoju pregovaračku poziciju. Na predlog Evropske komisije, Savet usvaja zajedničku poziciju Evropske unije, odobravajući početak pregovora.

Izveštaj o skriningu priprema se za svako poglavlje pojedinačno. U procesu skrininga, ispred Unije učestvuju predstavnici Evropske komisije, tj. nadležnih generalnih direktorata, a ispred države kandidata članovi radnih grupa za pripremu pregovora po pojedinim pregovaračkim poglavljima, predstavnici organa i tela državne uprave. Skrining se sprovodi posebno za svako pregovaračko poglavlje, međutim može se sprovoditi i za nekoliko poglavlja paralelno. Njegovo trajanje po poglavlju zavisi od obima i količine pravnih tekovina u datom poglavlju i može trajati od jednog do nekoliko dana, dok celokupan postupak skrininga traje oko godinu dana. Osnovne faze analitičkog pregleda zakonodavstva su:

- eksplanatorni skrining;
- bilateralni skrining;
- izveštaj o skriningu.

Raspored skrininga priprema Evropska komisija, nakon čega ga usaglašava s državom kandidatom. Raspored predstavlja vremenski okvir u kojem će se vršiti proces analitičkog pregleda zakonodavstva države kandidata i ocenjivanja nivoa njegove usklađenosti s pravom Evropske unije. Raspored uključuje i redosled po kojem će se vršiti analitički pregled svih pregovaračkih poglavlja, kao i vreme koje će biti potrebno i za eksplanatorni i za bilateralni skrining. Novi pristup u pregovorima podrazumeva da se prilikom pravljenja rasporeda skrininga počinje s poglavljima 23 i 24. Cilj eksplanatornog skrininga jeste da predstavnicima države kandidata detaljno predstavi pravni okvir Unije u datom poglavlju za pojedinačne oblasti politike. Priprema ga Evropska komisija i odvija se u formi sastanaka s precizno utvrđenim dnevnim redom, a za ove sastanke predstavnici Komisije, kroz različite prezentacije, ukazuju na najvažnije informacije i činjenice iz datog poglavlja prava Evropske unije.

Bilateralni skrining priprema država kandidat u skladu s materijalima koje je dostavila Evropska komisija. Na sastancima bilateralnog skrininga predstavnici delegacije države

kandidata predstavljaju nacionalni pravni okvir u datom pregovaračkom poglavlju, kao i ocenu stepena usklađenosti i planove za dostizanje potpune usklađenosti s pravnim tekovinama Unije do trenutka stupanja u članstvo. Takođe, ukazuje se i na probleme i poteškoće sa kojima se može suočiti u daljem procesu usklađivanja. Ovaj skrining odvija se u formi sastanaka, a poštuje se isti dnevni red kao i prilikom sastanaka eksplanatornog skrininga. Nakon održanog sastanka bilateralnog skrininga, Evropska komisija priprema izveštaj o skriningu za svako pregovaračko poglavlje, koji sadrži ocenu stepena usklađenosti zakonodavstva države kandidata s pravnim tekovinama, kao i preporuke za dalje usklađivanje nacionalnog pravnog okvira s pravnim tekovinama. Tokom skrininga, važna je uloga pregovaračke grupe države kandidata. Članice i članovi grupe su: predstavnice i predstavnici Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva finansija, Ministarstva pravde i državne uprave, Ministarstva unutrašnjih poslova, Kancelarije za Kosovo i Metohiju, Komesarijata za izbeglice i migracije, Ministarstva za evropske integracije, Kancelarije za stručne i operative poslove u pregovaračkom procesu, Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo i Kabineta predsednika Republike. Njih Vlada imenuje posebnim rešenjem, a po potrebi može uključiti i predstavnice i predstavnike drugih organa.

Pregovaračka grupa obavlja poslove u vezi sa učešćem u procesu analitičkog pregleda zakonodavstva (skrining), pripremom predloga pregovaračkih pozicija za odgovarajuća poglavlja pregovora o pristupanju Evropskoj uniji, izradom, revizijom i praćenjem sprovođenja Nacionalnog programa za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije, podelom nadležnosti za praćenje propisa Evropske unije, pripremom predloga za planiranje komunikacijskih aktivnosti za odgovarajuća poglavlja pregovora o pristupanju Evropskoj uniji. Prilikom pripreme skrining izveštaja koriste se dokumenti i informacije koje je predstavila država kandidat, kako na samom skriningu tako i posle njega. Nalazi koji se navode u izveštaju u velikoj meri određuju dalji tok aktivnosti u celokupnom procesu. Izveštaje o skriningu Komisija prezentuje državama članicama, odnosno Savetu Evropske unije, koji ih razmatra, a zatim i usvaja.

Eksplanatorni skrining poglavlja otpočet je u julu 2014. godine, a prvi sastanku održan je u Briselu, organizovan od strane Evropske komisije, čime je počela prva, analitička faza pregovora. Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija Republike Srbije predstavljalo je

Srbiju, kao vodeća institucija u ovoj pregovaračkoj grupi. Osim predstavnika i predstavnica Ministarstva, sastanku su prisustvovali i predstavnici i predstavnice Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva zaštite životne sredine, Ministarstva finansija, Ministarstva privrede, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva odbrane, Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo, Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza i tadašnje Kancelarije za evropske integracije. Prisustvo predstavnika i predstavnica brojnih ministarstava govori o horizontalnoj povezanosti oblasti koje su obuhvaćene Poglavljem 30 i ukazuje na povezanost Poglavlja sa različitim oblastima. Tokom sastanka s predstavnicima institucija Evropske unije bilo je reči o zajedničkoj trgovinskoj politici, primeni zajedničke trgovinske politike Evropske unije, članstvu Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, multilateralnim okvirima saradnje, investicionim odnosima s trećim državama, razvojnoj i humanitarnoj pomoći, izvoznim kreditima, kontroli izvoza. Bilateralni skrining završen je tri meseca kasnije, u oktobru 2014. godine.

Nakon završenog skrininga, oktobra 2015. godine, Evropska komisija izradila je Izveštaj o skriningu,⁵ sa ciljem davanja procene usklađenosti Srbije i njenim kapacitetima za sprovođenje reformi koje su predviđene i propisane Pregovaračkim poglavljem 30. U Izveštaju se navodi da Zajedničku trgovinsku politiku u najvećoj meri određuje to što Srbija nije članica Svetske trgovinske organizacije. Osim Zakona o genetički modifikovanim organizmima, još jedan izazov za Srbiju predstavlja i reforma Zakona o akcizama. Kada se govori o izvoznim kreditima, dat je osvrt na ulogu, rad i značaj Agencije za osiguranje i finansiranje izvoza. Osim toga, kontrola izvoza je deo Izveštaja i ona je regulisana je Zakonom o uvozu i izvozu robe dvostruke namene, a navodi se i da su terminologija u srpskom zakonodavstvu u velikoj meri usklađena sa zakonskom terminologijom Evropske unije. Izveštaj beleži i bilateralne sporazume Srbije s trećim državama, uz osvrt na sve Sporazume o slobodnoj trgovini koje je tada Srbija primenjivala, poput Sporazuma o slobodnoj trgovini sa Evropskom unijom, Turskom, članovima Evroazijske ekonomske unije (Rusija, Belorusija, Kazahstan), sa Evropskim udruženjem slobodne trgovine (EFTA), kao i multilateralnog Sporazuma o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi (CEFTA). U trenutku objavljivanja Izveštaja, Srbija je

⁵ https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/uploaded/izvestaj_skrining_pg_30.pdf (pristupljeno 10. 12. 2022)

imala sporazume o ekonomskoj saradnji sa 125 zemalja i 52 bilateralna investiciona sporazuma, koje će po stupanju u članstvo Evropske unije morati da otkáže.

U oblasti razvojne politike, zaključeno je da Srbija nema zakone koji regulišu ovu sferu, ali je istaknuto da će usvojiti zakonski okvir kojim će Ministarstvu spoljnih poslova biti dodeljena odgovornost za koordinaciju razvojnih i humanitarnih politika. Humanitarna pomoć regulisana je Zakonom o vanrednim situacijama, a glavno telo za njihovo sprovođenje je sektor za vanredne situacije. U Izveštaju se navodi i da je Srbija od 2015. godine deo mehanizma Evropske unije za civilnu zaštitu te da je tokom migrantske krize ovaj mehanizam bio upotrebljen kako bi se adekvatno odgovorilo na izazove postojeće krize. Mehanizam za civilnu zaštitu ima cilj da podrži napore na sprečavanju katastrofa i obezbediti spremnost jedinica civilne zaštite kako bi u tim slučajevima delovali. Kada intenzitet vanrednog stanja prevaziđe kapacitete države da na njih odgovori, onda se može tražiti pomoć Mehanizma. Putem Mehanizma, Srbija i Evropska unija ostvaruju saradnju koja podrazumeva korišćenje evropskih alata za praćenje i rani sistem upozoravanja, učešće u zajedničkim treninzima i vežbama, razmenu stručnjaka, učešće u projektima za sprečavanje katastrofa, direktnu komunikaciju s drugim telima civilne zaštite uključenim u reagovanje na vanredne situacije, razmenu informacija i najboljih praksi, koordinisane operacije Unije za ublažavanje i otklanjanje posledica, sufinansiranje transporta timova i druge slične vidove pomoći.⁶

Zaključak Izveštaja bio je da se Srbija može smatrati dovoljno spremnom za pregovore o ovom poglavlju i preporučeno je otvaranje pristupnih pregovora sa Srbijom o Poglavlju 30. Međutim, iako je rečeno da se može smatrati spremnom, u Izveštaju se navodi i to da Srbija pre pristupanja mora uspešno da završi pregovore za stupanje u Svetsku trgovinsku organizaciju. Rečeno je i da su administrativni kapaciteti Srbije u domenu trgovinske politike na zadovoljavajućem nivou, ali da je potrebno unaprediti koordinaciju između različitih aktera odgovornih za trgovinsku politiku. U oblasti kontrole izvoza, zakonodavstvo Srbije skoro je u potpunosti usklađeno s pravnim tekovinama Evropske unije.

Nakon Izveštaja, usledila je druga faza pregovaračkog procesa, u okviru koje je Savet Evropske unije i zvanično doneo odluku o otvaranju Poglavlja 30. Srbija je maja 2017. dostavila

⁶ https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/funding-evaluations/financing-civil-protection/prevention-and-preparedness-projects-civil-protection_en (pristupljeno 22. 6. 2023)

Pregovaračku poziciju, za ovo poglavlje. Pregovaračka pozicija predstavlja platformu za vođenje pregovora, i sadrži četiri ključne tačke: uvodni deo, postojeći zakonodavni i institucionalni okvir, plan usklađivanja zakonodavnog i institucionalnog okvira s pravnim tekovinama Evropske unije i prihvatanje pravnih tekovina i pregovaračke zahteve. U uvodnom delu istaknuto je da Republika Srbija prihvata pravne tekovine Evropske unije koje se nalaze u ovom pregovaračkom poglavlju, te da će biti u mogućnosti da ih do dana pristupanja u Evropsku uniju, integriše u svoj nacionalni zakonski okvir. Nemogućnost Srbije da uspešno zatvori pregovore o članstvu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji predstavlja najteži deo vođenja pregovora, a osim toga činjenica da samo stupanje u Svetsku trgovinsku organizaciju nije dovoljno već Unija mora određeni period da posmatra način na koji Srbija funkcioniše u njenim okvirima iziskivaće dodatno vreme za potpuno zatvaranje ovog poglavlja.

1.3. Srbija i Svetska trgovinska organizacija

Neophodno je da Srbija postane članica Svetske trgovinske organizacije kako bi Poglavlje 30 bilo zatvoreno. Integracija buduće države članice u svetske trgovinske tokove, nesumnjivo je značajna i van okvira evropske integracije Srbije, a svakako je članstvo Srbije u ovoj međunarodnoj organizaciji preduslov za članstvo u Evropskoj uniji. Međutim, nije dovoljno da se Srbija samo priključi Svetskoj trgovinskoj organizaciji, te da činom ispuni deo uslova za zatvaranje Poglavlja 30. Neophodno je da Srbija postane članica Svetske trgovinske organizacije i u njenim okvirima deluje nekoliko godina, kako bi Unija mogla da proceni da li je, i koliko, Srbija spremna da ekonomski funkcioniše i u okvirima Evropske unije. Period u kome Unija procenjuje spremnost Srbije za članstvo naziva se *track record* period.

Srbija je započela proces pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji u februaru 2005. godine, kada je Generalni savet ove organizacije prihvatio zahtev za pristupanje i formirao Radnu grupu za pristupanje Republike Srbije. Ovaj proces se odvija na dva nivoa – multilateralnom i bilateralnom. Prvi nivo obuhvata usklađivanje nacionalnih propisa s pravilima Svetske trgovinske organizacije, dok se bilateralni nivo tiče pregovaranja nivoa liberalizacije pristupu tržišta roba i usluga sa zainteresovanim članicama, gde države pregovaraju o međusobnim koncesijama, odnosno o pravu na korišćenje nacionalnog ili javnog dobra u cilju vršenja privredne delatnosti. Nakon završenih pregovora, s državom koja pretenduje na članstvo se potpisuje protokol i smatra se da je time dogovor postignut.

Multilateralni nivo predstavlja veći izazov za Srbiju, zbog postojanja Zakona o genetički modificiranim organizmima (GMO). Ovaj zakon stupio je na snagu 2009. godine i njime je uvedena apsolutna zabrana prometa genetički modificiranim organizmima. Svetska trgovinska organizacija nema ovakvih ograničenja, niti zabranjuje apsolutni promet ovakvih proizvoda sve dok nije dokazano da naučno ugrožavaju ljudsko zdravlje, što znači da nema specifičnih pravila u vezi s tim. U junu 2022. godine, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija Republike Srbije saopštilo je da se Srbija nalazi u završnoj fazi procesa pristupanja ovoj organizaciji te da je najveći deo reformskog zakonodavstva usaglašen sa zahtevima STO. Usvajanje izmena i dopuna pomenutog Zakona o genetički modificiranim organizmima otežala je multilateralni deo procesa, dodatno ga usporivši.⁷

Za Srbiju, članstvo u ovoj međunarodnoj organizaciji bilo bi značajno iz više razloga. Prvenstveno, sprovođenje reformi, koje članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji podrazumeva, doprinelo bi regulisanju trgovine i dodatno povezalo Srbiju sa globalnim ekonomskim tokovima. Tržište Svetske trgovinske organizacije obuhvata sedam milijardi ljudi i 98% celokupne svetske trgovine. Osim toga, za srpske privrednike, članstvo u STO bi značilo uvoz i izvoz u države s kojima Srbija nema sporazume o trgovinskim odnosima, po znatno povoljnijim uslovima. Još jedna od prednosti članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji ogleda se u primeni efikasnijeg mehanizma za rešavanje ekonomskih sporova.

1.4. Poglavlje 30 u izveštajima Evropske komisije 2018 – 2022. godine

Godišnji izveštaji Evropske komisije prate napredak koji država kandidat ostvaruje u određenim poglavljima o kojima pregovara. Evropska komisija svake godine objavljuje izveštaj o napretku u poslednjem kvartalu i dostavlja ga Savetu Unije, Evropskom parlamentu i državi kandidatu. Izveštaj obuhvata period od oktobra prethodne godine do septembra meseca tekuće godine. Skala koja se koristi za ocenu trenutne situacije napretka je sledeća u ranoj fazi (*early stage*) izvestan nivo pripremljenosti (*some level of preparation*), umerena pripremljenost (*moderately prepared*) dobar nivo pripremljenosti (*good level of preparation*) i veoma napredan nivo pripremljenosti (*well advanced*).

⁷ <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/WTO.pdf> (pristupljeno 1. 12. 2022.)

Skala koja se koristi za ocenu napretka u proteklih 12 meseci je sledeća: nazadovanje (*backsliding*), bez napretka (*no progress*), izvestan napredak (*some progress*), dobar napredak (*good progress*), vrlo dobar napredak (*very good progress*).⁸ Izveštaji Komisije, dakle, osim napretka beleže i stagnaciju ili nazadovanje u određenim oblastima, služeći kao katalizator ili alarm koji upozorava da se nešto jeste ili nije promenilo. Hronološki prikaz rezultata kroz izveštaje o napretku predstavlja koristan alat za analizu svega što je dosad urađeno, ali i mapiranje izazova u reformskom procesu.

Izveštaj Evropske komisije za 2018. godinu

Izveštaj Evropske komisije⁹ iz 2018. godine navodi da je Srbija umereno pripremljena u oblasti spoljnih odnosa. Vremenski period je od oktobra 2016. godine do februara 2018. godine. Navodi se i da su oslabili kapaciteti Srbije za suočavanje sa ključnim izazovima trgovinske politike. Prema mišljenju Evropske komisije, Srbija je trebalo da ukloni sva ograničenja u vezi sa izvozom neopasnog otpada¹⁰ koja nisu opravdana prema Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Neopasni otpad važan je za Evropsku uniju zato što sadrži vredne sekundarne sirovine koje su važne upravo zbog ograničenosti prirodnih resursa. Naglašeno je i da Srbija, te 2017, nije ostvarila napredak u vezi sa članstvom u Svetskoj trgovinskoj organizaciji te da članstvo i dalje zavisi od donošenja Zakona o genetički modifikovanim organizmima, koji bi bio u skladu s pravnim tekovinama Evropske unije. Istaknuto je i pozdravljeno to što je Srbija na Samitu lidera Zapadnog Balkana u Trstu preuzela važne obaveze da sprovede višegodišnji Akcioni plan za razvoj regionalnog ekonomskog područja na Zapadnom Balkanu kako bi se proširila i produbila ekonomska integracija regiona, na osnovu pravila i standarda Evropske unije.

⁸ <https://eupregovori.bos.rs/dokumenta-evropske-unije.html> (pristupljeno 15. 12. 2022)

⁹ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/ec_progress_report_18.pdf (pristupljeno 15. 12. 2022)

¹⁰ https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/trade-waste_en (pristupljeno 28. 6. 2023)

Izveštaj Evropske komisije za 2019. godinu

Godinu dana kasnije, usledio je novi izveštaj¹¹ koji se odnosi na period mart 2018 – mart 2019. godine. Prema Izveštaju, Srbija je ponovo bila umereno pripremljena u oblasti spoljnih odnosa. Prepoznat je izvestan napredak tokom izveštajnog perioda, ali je i naglašeno da je potrebno dalje jačanje kapaciteta za rešavanje ključnih problema trgovinske politike. U 2018. godini, od Srbije se očekivalo da završi pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO) donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima, da ojača administrativni kapacitet Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija za trgovinu sa Evropskom unijom i pristupanje sporazumu CEFTA i pristupanje STO. Izveštaj podseća da je 2017. godine formirano Koordinaciono telo Vlade koje je trebalo da osigura saradnju između različitih ministarstava koja se bave trgovinskim politikama, ali i ističe nedovoljan administrativni kapacitet Ministarstva trgovine i telekomunikacija (danas Ministarstvo unutrašnje i spoljne trgovine i Ministarstvo informisanja i telekomunikacija).

Izveštaj Evropske komisije za 2020. godinu

Prema izveštaju¹¹, Srbija je ostala umereno pripremljena u oblasti spoljnih odnosa. Izvestan napredak je postignut u vezi sa Regionalnim ekonomskim prostorom (REA) s obzirom na to da je Srbija započela primenu Dodatnog protokola 5 o olakšavanju trgovine i uz sporazum CEFTA i ratifikovala Dodatni protokol 6 o trgovini i uslugama. U Izveštaju se navodi da je neophodno jačati kapacitet za rešavanje ključnih izazova u trgovinskoj politici i da preporuka o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO) iz 2019. godine ostaje na snazi. Prema izveštaju, u narednoj godini Srbija treba da završi pristupanje STO usvajanjem izmena i dopuna Zakona o genetički modifikovanim organizmima i kompletira preostale bilateralne pregovore o pristupu tržištu. Osim toga, od Srbije se očekuje da dalje jača administrativne kapacitete Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija za upravljanje trgovinom sa Evropskom unijom kao i sprovođenje višegodišnjeg akcionog plana koji se tiče Regionalnog ekonomskog prostora uz punu primenu pomenutog protokola 5.

Kada je reč o zajedničkoj trgovinskoj politici, Izveštaj beleži da nije bilo napretka u pristupanju Republike Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji te da mogućnost da Srbija postane član STO

¹¹https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji2.pdf (pristupljeno 15. 12. 2022)

zavisi od usvajanja izmena i dopuna Zakona o genetički modifikovanim organizmima i od završetka pregovora o pristupu tržištu sa drugim članicama Svetske trgovinske organizacije. Takođe, prema Izveštaju nije postignut značajan napredak u razvojnoj politici i humanitarnoj pomoći.

Izveštaj Evropske komisije za 2021. godinu

Prema Izveštaju Evropske komisije¹², Srbija je bila umereno pripremljena u oblasti spoljnih odnosa. Izvestan napredak je ostvaren tokom izveštajnog perioda, ali Komisija smatra da je potrebno dalje jačanje kapaciteta za rešavanje ključnih problema trgovinske politike. Izveštaj ne beleži napredak u vezi sa zajedničkom trgovinskom politikom – nije bilo napretka u pristupanju Republike Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, odnosno, potrebno je da Srbija u narednom periodu donese Zakon o izmenama i dopunama Zakona o genetski modifikovanim organizmima, kako bi pristupila STO.

Što se tiče sprovođenja višegodišnjeg Akcionog plana za razvoj Regionalnog ekonomskog prostora, Srbija je u septembru 2018. godine ratifikovala Dodatni protokol o olakšavanju trgovine uz sporazum CEFTA. S obzirom na to da je ovaj sporazum u potpunosti usaglašen sa zahtevima Evropske unije i Svetske trgovinske organizacije, on pruža odličnu pripremu za buduće članstvo u ovim organizacijama. Protokol se odnosi na pojednostavljenje procedura inspekcije u vezi sa svim postupcima carinjenja i olakšavanje formalnih procedura u najvećoj mogućoj meri.¹³ Što se tiče bilateralnih sporazuma sa zemljama koje ne pripadaju Uniji, Srbija je u septembru 2018. godine ratifikovala novi bilateralni investicioni sporazum s Turskom. Ovaj investicioni sporazum značajan je u pogledu jačanja strateških ekonomskih partnerstava Srbije. U martu 2019. godine Srbija je objavila da je završila pregovore o Sporazumu o slobodnoj trgovini (FTA) sa Evroazijskom ekonomskom unijom.¹⁴ Pregovori sa Evroazijskom ekonomskom unijom značajni su zbog dodatne liberalizacije trgovine sa Rusijom, Belorusijom, Kazahstanom, Kirgistanom i Jermenijom, većim povezivanjem tržišta i transparentnijim ekonomskim procesima. Iako Srbija nastavlja da učestvuje u Mehanizmu za civilnu zaštitu,

¹²https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf (15. 12. 2022)

¹³ <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/rs/pdf/2018/10/rs-Poreske-vesti-oktobar-2018-Narodna-skupstina-Srbije-je-ratifikovala-Dodatni-protokol-5-uz-CEFTA-Sporazum.pdf> (pristupljeno 28. 6. 2023)

¹⁴ http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/2019/2981-19%20-%20Lat..pdf (pristupljeno 28. 6. 2023)

nije ostvaren napredak u oblasti razvojne politike i humanitarne pomoći. Srbija još uvek nije uspostavila politiku ili pravne okvire u ovoj oblasti.

Izveštaj Evropske komisije iz 2021. godine

I u godišnjem Izveštaju Evropske komisije¹⁵ za 2021. godinu Srbija je i dalje umereno pripremljena u ovoj oblasti. Međutim, prepoznat je određeni napredak, posebno u pogledu primene dodatnog protokola u vezi sa olakšavanjem trgovine uz sporazum CEFTA i sprovođenje dodatnog protokola o trgovini uslugama. Ponovljeno je još jednom da u pogledu članstva Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji nije načinjen nikakav napredak, te da stoga Srbija treba da završi usvajanje izmena i dopuna spornog Zakona o GMO, privede kraju bilateralne pregovore u okviru STO, kao i da nastavi da jača interne administrativna kapacitete. Pominje se i to da je u septembru 2020. Srbija podnela ažurirani Akcioni plan za preostalo zakonodavno usklađivanje u okviru ovog pregovaračkog poglavlja iako plan nije dostupan javnosti, preciznije, nema ga na zvaničnom sajtu Ministarstva za evropske integracije.

Što se tiče administrativnih i operativnih kapaciteta u okviru Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija, nastavljen je rad na izgradnji kapaciteta Ministarstva. Međutim, administrativni kapacitet jedinica zaduženih za trgovinu sa članstvom u Evropskoj uniji i Svetskoj trgovinskoj organizaciji tek treba da se ojača. Očekuje se da će jedinica odgovorna za kontrolu izvoza imati koristi od nadogradnje softverskih rešenja koja će omogućiti da se relevantne licence izdaju elektronskim putem do 2025. godine. Preporučeno je dalji rad na unapređenju kapaciteta administracije za prikupljanje tržišne statistike, kroz rad nacionalnog koordinacionog tela za olakšavanje trgovine.

Što se tiče učešća zemlje u sporazumu CEFTA, Republika Srbija je postigla napredak u primeni Dodatnog protokola 5, čiji je značaj prethodno objašnjen. Tekuće napore je potrebno nastaviti, posebno na osnovu odluke Zajedničkog komiteta CEFTA o voću i povrću. Odlukom Zajedničkog komiteta pojednostavljuje se procedura prometa i određuju jasni standardi za kontrolu robe, voća i povrća i ostavlja se jako malo mogućnosti da na samom carinskom prelazu službenici imaju diskreciono pravo da odluče koga će da izdvoje i na koji način će

¹⁵https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_ktobar_21.PDF (pristupljeno 15. 12. 2022)

kontrolisati robu. Odluka predviđa striktna pravila koja su usaglašena s pravilima Evropske unije, a koja su predvidljiva za privrednike i olakšavaju promet robe, čineći da kvalitet ne bude ugrožen ni na koji način.¹⁶ Republika Srbija bi trebalo da nastavi s primenom Dodatnog protokola 6 o trgovini uslugama, kao i s pregovorima u okviru sporazuma CEFTA o Dodatnom protokolu 7 o rešavanju sporova. Republika Srbija treba da nastavi da igra konstruktivnu ulogu u sporazumu CEFTA i u okviru Zajedničkog regionalnog tržišta, u skladu sa obavezama preuzetim na Samitu u Sofiji 10. novembra 2020. godine i u skladu s Berlinskim procesom.

Kada je reč o bilateralnim sporazumima s trećim zemljama, Srbija je potpisala Sporazum o slobodnoj trgovini (FTA) sa Evroazijskom ekonomskom unijom (EAEU) 25. oktobra 2019. godine. Sporazum je ratifikovan februara 2020. godine, a stupio je na snagu jula 2021. godine. Srbija je već imala postojeće sporazume o slobodnoj trgovini s trima članicama EAEU (Rusija, Belorusija i Kazahstan), proširujući tako sporazum samo na Jermeniju i Kirgistan. Sporazum o slobodnoj trgovini uključuje izlaznu klauzulu koja garantuje da Srbija može otkazati Sporazum nakon pristupanja Evropskoj uniji.

Izveštaj Evropske komisije iz 2022. godine

Poslednji godišnji Izveštaj Komisije iz 2022. godine u pogledu ukupne ocene ne odstupa od prethodnih – Srbija je i dalje umereno pripremljena u ovoj oblasti. Uopšteno gledano, ističe se da nije ostvaren napredak u Poglavlju 30. Ponovo je podvučena neophodnost jačanja administrativnih kapaciteta, kao i hitnost da se pitanje članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji reši. U Izveštaju se navodi i da je Srbija uvela izvozna ograničenja na određene poljoprivredne proizvode poput pšenice, suncokretovog ulja, ograničavajući njihov uvoz. Osim poljoprivrednih proizvoda, u Izveštaju se navodi da je Srbija uvela i zabranu izvoza evrodizela bez obaveštenja Komisije ili pojašnjenja postupka koji je sproveden. Na tragu toga, istaknuto je i da bi Srbija trebalo da se uzdrži od preduzimanja unilateralnih trgovinskih mera bez obrazloženja ili prethodnih konsultacija sa Evropskom komisijom. Takođe, navedeno je da još uvek nije došlo do napretka u razvojnoj politici i humanitarnoj pomoći. U 2023. godini Srbija treba da završi proces pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, da ojača administrativne

¹⁶ <https://www.tehnologijahrane.com/iz-novina/olaksana-trgovina-vocem-i-povrcem-u-cefta-regionu> (pristupljeno 28. 6. 2023.)

kapacitete Ministarstva, kao i da ukine preostala neopravdana trgovinska ograničenja i nastavi sa sprovođenjem neophodnih mera.

1.5. Zašto je važno Poglavlje 30?

Pregovaračko poglavlje 30, koje se odnosi na spoljne odnose, predstavlja jedno od ključnih poglavlja u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Sprovođenjem reformi koje su u vezi sa ovim poglavljem, zemlja kandidat se podstiče da usvoji sveobuhvatnu i doslednu spoljnu politiku koja promovise mir, stabilnost i ekonomsku saradnju s drugim državama. Proces pristupanja zahteva od zemlje kandidata da usvoji zakonodavstvo koje je u skladu sa pravnom tekovinom Evropske unije i da u skladu s njim, izvrši neophodne reforme. Ova transformacija pruža priliku za snažan podsticaj promenama koje će evropske standarde približiti građankama i građanima Srbije. Kroz pregovore u ovom poglavlju, zemlja kandidat usklađuje svoju spoljnu politiku s vrednostima i interesima Unije, jača demokratske principe i institucije unapređujući međunarodne odnose. Poglavlje 30 ima dubok i sveobuhvatan uticaj na društvene, političke i ekonomske transformacije zemlje kandidata. Stoga je od izuzetne važnosti posvetiti pažnju ovom poglavlju i uložiti napore u njegovo uspešno zatvaranje kako bi se ostvarilo punopravno članstvo u Evropskoj uniji.

Pristupanje Srbije Evropskoj uniji značilo bi i pristup režimu koji ima preko dve stotine trgovinskih sporazuma. Srbija će time dobiti šansu da razvija ekonomske odnose s državama sa kojima do tada nije imala potpisane sporazume o saradnji. Ukoliko bi Srbija postala deo jedinstvenog evropskog tržišta, unapredila bi svoju ekonomsku poziciju na globalnom nivou. Osim toga, za srpske privrednike to bi značilo pristup novom, većem i koherentnijem tržištu i mogućnost za ekonomsku saradnju i sa onim državama s kojima Srbija nema ekonomske sporazume. Pristupanje Evropskoj uniji donosi sa sobom brojne ekonomske, političke i društvene benefite. Kroz pregovore u Poglavlju 30, zemlja kandidat ima priliku da izgradi jače veze sa ostalim članicama Unije i da proširi svoj uticaj u regionu. Ovaj proces takođe pomaže u rešavanju otvorenih pitanja i sporova sa susednim državama, čime se doprinosi stabilnosti i miru na Balkanu. Pridruživanje Uniji pruža zemlji kandidatu pristup jedinstvenom tržištu od preko 500 miliona ljudi, što donosi nove mogućnosti za ekonomski razvoj, investicije i povećanje životnog standarda građana.

Veći pristup investicijama, raznovrsnije mogućnosti za ekonomski razvoj i poslovanje, kao i osnaživanje konkurentne privrede, bili bi regulisani upravo poglavljem Spoljni odnosi. Za građane bi to u praksi značilo konkurentnije tržište rada, nastanak prilika za nova radna mesta, veći privredni rast i nove ekonomske mogućnosti koje bi pozitivno uticale na njihov životni standard. Stabilno poslovno okruženje dovešće i do transfera tehnologije i investicija u različite sektore srpske privrede i uticati na unapređenje regionalne saradnje i umrežavanja.

2. Poglavlje 31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika

2.1. Osnovne informacije o Poglavlju 31

Francusko-nemačkim ekonomskim dogovorom 1952. godine započeta je federalizacija Evrope i razvoj nadnacionalnog entiteta, danas poznatog kao Evropska unija. Sedamdeset godina razvoja i unapređivanja dovelo je do usložnjavanja odnosa i uključivanja većeg broja aktera i partnera u ekonomske i političke dogovore. Ekonomska uspešnost inicijalnog dogovora stvorila je prirodnu potrebu država članica, nekada Zajednice, a danas Unije, za većom koordinacijom stavova i zajedničkim nastupom ka trećim akterima na međunarodnoj političko-ekonomskoj sceni. Uspostavljen je sistem koordinacije poznat pod nazivom Zajednička spoljna i bezbednosna politika Evropske unije, čiji je sastavni deo Zajednička bezbednosna i odbrambena politika, sadržana u Pregovaračkom poglavlju 31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika.

Pregovaračko poglavlje 31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji zauzima mesto u Klasteru 6. U prethodnim proširenjima¹⁷ proces otvaranja i zatvaranja Pregovaračkog poglavlja 31, iako je poglavlje političko i zahteva geopolitičko opredeljivanje, bio je tehnička, administrativna stvar jer je podrazumevao lak posao usaglašavanja već geopolitički opredeljenih zemalja kandidata s pravnim aktima (političke deklaracije, aktivnost i sporazumi), međunarodnim sporazumima i drugim političkim dokumentima Evropske unije, Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija.

Kada je Srbija u pitanju, nedovoljno jasna međunarodno-politička opredeljenost, nerešen teritorijalni spor i ekonomska pozicija umnogome komplikuje tehničku jednostavnost Pregovaračkog poglavlja 31. Poglavlje 31 u centar interesovanja srpskog javnog mnjenja dolazi jednom godišnje i to zajedno sa objavljivanjem godišnjeg Izveštaja Evropske komisije o napretku Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Tada se najviše razmatraju razlozi zbog kojih je procenat usaglašenosti srpskih sa spoljnopolitičkim deklaracijama Unije niži ili viši u odnosu na prethodnu godinu.

¹⁷ Veliko proširenje 2004. kada je deset država Istočne Evrope pristupilo Uniji, onda pristupanje Rumunije i Bugarske 2007, te Hrvatske 2013. godine. (prim. aut)

U procentima se ogleda jedna od dve uloge Srbije u međunarodnim odnosima. U jednoj, Srbija je zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, članica Saveta Evrope, u bliskim i dobrim vezama sa Sjedinjenim Američkim Državama i ekonomski vrlo čvrsto vezana za Evropsku uniju. U drugoj, onoj koja se može pročitati iz procenata, Srbija je saveznica Ruske Federacije na Balkanu i energetske veoma zavisna od ruskog gasa, podržava teritorijalni integritet Ukrajine, ali nije uvela sankcije Rusiji, okružena je članicama vojne organizacije NATO čija članica nije, predstavlja važno područje za kineske investicije i potencijalno je žarište sukoba zbog nerešenog teritorijalnog spora u južnoj srpskoj pokrajini – Kosovu i Metohiji.

Kada se složena pozicija Srbije uzme u obzir i stavi u trenutne međunarodne okolnosti – jasna opredeljenost međunarodnih subjekata po pitanju rata u Ukrajini, rastuće međunarodne tenzije, potencijalno otvaranje novih žarišta u Evropi i ekonomsko-energetske krize – jasno je zašto Srbija nije ostvarila napredak u ovom Pregovaračkom poglavlju i zašto je Klaster 6 i dalje zatvoren, bez naznaka da će uskoro biti u celosti otvoren.

2.2. Tok pregovora

Pregovaračko poglavlje 31 jedno je od ukupno 35 pregovaračkih poglavlja Srbije sa Evropskom unijom. Prelaskom na novu metodologiju pristupnih pregovora Pregovaračko poglavlje 31 našlo se u Klasteru 6, pored Pregovaračkog poglavlja 30 – Spoljni odnosi, odnosno Ekonomski odnosi sa inostranstvom. Prema staroj metodologiji Srbija je otvorila Pregovaračko poglavlje 30, ali ne i 31. Prema novoj metodologiji klaster se otvara u celosti, a pojedinačno se zatvaraju poglavlja u njemu. Zbog umerene, a nedovoljne pripremljenosti da se otvori Poglavlje 31, Klaster 6 je zatvoren.

Sadržina Pregovaračkog poglavlja 31 sastoji se od niza međunarodnih ugovora, stavova, odluka i mera Evropske unije s kojima se zemlja kandidat mora uskladiti ukoliko želi biti članica Evropske unije. Ugrubo, dokumenti s kojima se zemlja kandidat mora usaglasiti mogu se podeliti u dve kategorije: pravni akti i politička dokumenta. Pravna akta deo su evropskog zakonodavstva (*acquis communautaire*) i sastoje se od obavezujućih međunarodnih ugovora. Politička dokumenta su politička tekovina Unije bazirana na radu i zaključcima diplomatske agencije, servisa Evropske unije – *European External Action Service* (EEAS). Dokumenta se sastoje od zajedničkih stavova, odluka, mera usmerenih ka trećim akterima na međunarodnoj

političko-ekonomskoj sceni i izražavaju stav Unije o aktuelnim međunarodnim dešavanjima. Upravo s političkim dokumentima – stavovima, odlukama, merama, Srbija je imala razmimoilaženja sa Evropskom unijom, zbog čega joj je osporavan glavni spoljnopolitički cilj svake Vlade Republike Srbije – članstvo u Evropskoj uniji.

Postoje tri faze u procesu pristupanja zemlje kandidata članstvu u Uniji. Prva faza jeste analitički pregled zakonodavstva zemlje kandidata, odnosno analiza u kojoj meri se postojeće zakonodavstvo razlikuje od zakonodavstva Unije. Druga faza je sadržinska i u toku nje se ispunjavaju merila za otvaranje i zatvaranje poglavlja, dok je treća faza finalna i u njoj se zaključuje ugovor o pristupanju Uniji. U pogledu Poglavlja 31, pregovori se i dalje nalaze u prvoj fazi.

Prva faza podrazumeva tri zasebna koraka. Prvi je analitički pregled zakonodavstva, odnosno *screening* (eksplanatorni i bilateralni),¹⁸ kojim se uporede dva zakonodavstva i jasno uoči šta je potrebno da zemlja kandidat usvoji, promeni u svojim zakonodavnim normama. Potom, Evropska komisija izradi Izveštaj o pregledu zakonodavstva, da bi u trećem koraku Savet Evropske unije razmatrao Izveštaj i usvojio Rezultate pregleda zakonodavstva.

U slučaju Poglavlja 31 urađen je samo prvi korak – pregled zakonodavstva. Eksplanatorni pregled zakonodavstva je završen 15. jula 2014. godine, dok je bilateralni pregled zakonodavstva urađen 10. oktobra 2014. godine. Na sajtu Ministarstva za evropske integracije se može pronaći agenda i zapisnik sa sastanka 15. jula.¹⁹ U dostupnom zapisniku, može se pronaći informacija da su strane prepoznale ovo poglavlje kao političko i da ga tako treba razumeti. Odmah potom istaknuto je da pitanje Kosova* neće biti razmatrano u okvirima ovog pregovaračkog poglavlja već samo u okviru Poglavlja 35 – Ostala pitanja. Na veliki broj pitanja upućenih predstavnicima Evropske komisije i predstavnicima EEAS pregovaračima Srbije je

¹⁸ Eksplanatorni pregled zakonodavstva deo je procedure upoređivanja zakonodavstva zemlje kandidata i Evropske unije. U toku eksplanatornog pregleda zakonodavstva predstavnici Evropske komisije predstavljaju pravni okvir Unije u datom poglavlju, dok bilateralni podrazumeva predstavljanje zakonodavstva Republike Srbije Evropskoj komisiji u datom poglavlju i tokom njega se uočavaju razlike dva zakonodavstva. Vidi više: <https://eupregovori.bos.rs/kako-se-vode-pregovori/283/2013/08/19/analiticki-pregled-zakonodavstva---skringing-.html> (pristupljeno 8. 6. 2023)

¹⁹ <https://www.mei.gov.rs/srp/dokumenta/nacionalna-dokumenta/skrining/eksplanatorni-skrining/agenda-i-zapisnik-za-poglavlje-31/> (pristupljeno 14. 12. 2022)

*Ovaj natpis ne prejudicira status Kosova i u skladu je s Rezolucijom 1244 i mišljenjem MSP-a o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

rečeno da će odgovor dobiti u pisanoj formi, nije poznato da li su ga dosad dobili. Potpisnica zapisnika je tadašnja šefica pregovaračkog tima, a današnja ministarka za evropske integracije – prof. dr Tanja Mišćević.²⁰

Naredni korak u procesu pregovora o Poglavlju 31 bio je na Evropskoj komisiji – izrada Izveštaja o pregledu zakonodavstva. Komisija je izradila nacrt Izveštaja, ali ga nije usvojila. Do danas Srbija nije dobila Izveštaj, a prema nezvaničnim izvorima razlog je protivljenje određenih država članica Unije.²¹

Posledično, Srbija nema pregovaračku poziciju za Poglavlje 31, nema akcioni plan, a nacrt Izveštaja o pregledu zakonodavstva je prilično zastareo. Prošlo je mnogo vremena od početka pregovora o ovom poglavlju i međunarodne okolnosti su se značajno promenile, te bi bilo potrebno da se s pregovorima u okviru ovog poglavlja počne ispočetka.

2.3. Usklađenost spoljne politike Srbije u izveštajima Evropske komisije

- **Od 2014. do 2019. godine**

Kako se o toku pregovora, prelaznim merilima, njihovoj ispunjenosti u okviru Poglavlja 31 ne može mnogo govoriti, usklađenost spoljne politike Srbije sa spoljnopolitičkim deklaracijama Evropske unije jedini je indikator za praćenje napretka u ovom poglavlju. Godišnji izveštaji Evropske komisije o napretku Srbije, i istraživanja organizacija civilnog društva u Srbiji jedini su relevantni izvori o Pregovaračkom poglavlju 31.

Praćenje usklađenosti spoljne politike počinje nakon početka pregovora i urađenog eksplanatornog i bilateralnog analitičkog pregleda zakonodavstva, odnosno od Izveštaja komisije iz 2014. godine. Do poslednjeg Izveštaja Komisije iz 2022. jasno bismo mogli pratiti trend rasta i opadanja procenta usaglašenosti i videti poveznicu sa aktuelnim međunarodnim dešavanjima zbog kojih je procenat usaglašenosti viši ili niži u odnosu na godinu pre.

Izveštaji Komisije, u delu o Poglavlju 31, podeljeni su u nekoliko delova. U prvom delu se nalaze najbitnije informacije, ocene i preporuke za Poglavlje 31, nakon kojeg se detaljnije

²⁰ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/skrining/eksplanatorni/31_zapisnik.pdf (pristupljeno 14. 12. 2022)

²¹ <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/Poglavlje-31.pdf> (str. 15, pristupljeno 16. 12. 2022)

prelazi nekoliko tema. Prva u nizu jeste politički dijalog između Evropske unije i Srbije o zajedničkoj spoljnoj, bezbednosnoj i odbrambenoj politici, odnosno izveštaj o održanim bilateralnim sastancima (ukoliko je sastanaka bilo u izveštajnom periodu) i o usvojenim strateškim dokumentima Republike Srbije (zakoni, nacrti zakona, akcioni planovi i sl.) u oblasti spoljne politike i bezbednosti. Nakon toga se detaljnije razmatra usaglašenost dveju spoljnih politika, ali i odnos Srbije s Međunarodnim krivičnim sudom. Međunarodna strateška partnerstva, retorika političkih elita i bilateralna saradnja Srbije sa svim važnim međunarodnim akterima opisana je u nastavku Izveštaja, da bi nakon nje bilo reči o prevenciji konflikata i kontroli širenja naoružanja. Poslednji deo Izveštaja odnosi se na saradnju u i s međunarodnim organizacijama i učešću Srbije u Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici.

Primetno je da se u razmaku od deset godina, Izveštaj Komisije o napretku udvostručio po obimu, što govori o njegovoj važnosti i složenim međunarodnim okolnostima. Od 2014. godine do 2021. godine Evropska komisija imala je istu ocenu za Srbiju, dok su se preporuke menjale u zavisnosti od međunarodnih okolnosti. Ocena je glasila: „Srbija je umereno pripremljena u oblasti zajedničke, spoljne i bezbednosne politike”. Srbija je u svakom od izveštaja, sve do 2022. godine, beležila „izvestan napredak”.

Ukoliko se osvrnemo na procenite,²² iz izveštaja u izveštaj primetićemo trendove pada i rasta. Prema Izveštaju za 2014. godinu, procenat usaglašenosti Srbije s deklaracijama Evropske unije bio je 62% „kada je bila pozvana da to učini”, kako se u Izveštaju izričito navodi.²³ Poređenja radi, 2013. godine Srbija je usvojila 31 od 35 deklaracija i odluka Evropske unije, te je procenat usaglašenosti bio čak 89%.²⁴ Međutim, 2014. godine izbila je Krimaska kriza. Iako je zvanično podržala teritorijalni integritet i suverenitet Ukrajine, Srbija se našla podeljena između svoje dve međunarodne uloge i nije se pridružila odlukama Unije u vezi s restriktivnim merama prema Rusiji u kontekstu nezakonitog pripajanja Krima. Takva pozicija dovela je do toga da procenat usaglašenosti Srbije u Izveštaju za tu godinu – padne. Tadašnja glavna preporuka

²² Proceniti u tekstu navođeni su direktno iz Izveštaja i odnosne se na izveštajni period, a ne na kalendarsku godinu.

²³ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/20140108-serbia-progress-report_en.pdf (str. 62, pristupljeno 15. 12. 2022)

²⁴ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/sr_rapport_2013.pdf (str. 59, pristupljeno 15. 12. 2022)

Komisije odnosila se na donošenje zakonskih propisa o mehanizmu praćenja i sprovođenja restriktivnih mera Evropske unije.

U naredna četiri izveštajna perioda (izveštaji objavljeni 2015, 2016, 2018. i 2019. godine) procenat usaglašenosti je blago rastao i padao. Prema Izveštaju iz novembra 2015. procenat usaglašenosti bio je 65%,²⁵ da bi naredne tri godine oscilirao preko 59%²⁶ i 52%,²⁷ do 53%²⁸ u 2019. godini (izveštajni period mart 2018 – februar 2019. godine, do kraja 2019. procenat je porastao na 60%²⁹). Tokom ove četiri godine glavna zamerka EU na spoljnu politiku Srbije odnosila se na neusaglašavanje s restriktivnim merama i odlukama o događajima u istočnoj Ukrajini, Moldaviji, Bosni i Hercegovini, Zimbabveu, Kini, Venecueli i dr. Osim toga, ukazano je na odnose s Rusijom na visokom nivou. Posebnu pažnju u izveštajima je zauzeo dolazak Vladimira Putina u Srbiju, te učešće predstavnika Srbije na vojnoj paradi u Moskvi, a onda i potpisivanje Sporazuma o saradnji između (tada i trenutno) vladajuće Srpske napredne stranke i stranke Jedinstvena Rusija, koja podržava ruskog predsednika. Podsetimo se, iako su se međunarodne okolnosti menjale, sve vreme ocena u izveštajima je ista.

Uzimajući preporuke u obzir, u toku iste četiri godine, može se uočiti „izvestan napredak”. Jedina stalna, gotovo prepisana preporuka glasila je – dodatno, kontinuirano i praćeno usaglašavanje i primenjivanje odluka i restriktivnih mera Evropske unije. Sa istom svrhom, preporuka je bila i usvajanje zakonskih propisa o mehanizmu praćenja i sprovođenja restriktivnih mera Unije. Srbija je usvojila Zakon o restriktivnim merama u toku izveštajnog perioda za 2016. godinu, a nova preporuka je bila primenjivanje usvojenog Zakona. Osim toga, EU je preporučila preispitivanje i usaglašavanje Strategije nacionalne bezbednosti kako bi odgovarala evropskoj spoljnopolitičkoj orijentaciji zemlje, što je Srbija i usvojila. U izveštajima iz 2018. i 2019. godine konstatovan je početak revizije Strategije nacionalne bezbednosti

²⁵ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/20151110_report_serbia.pdf (str. 70, pristupljeno 15. 12. 2022)

²⁶ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_srbija_2016.pdf (str. 94, pristupljeno 15. 12. 2022)

²⁷ <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-05/20180417-serbia-report.pdf> (str. 85, pristupljeno 15. 12. 2022)

²⁸ <https://www.stat.gov.rs/media/4783/serbia-report-2019.pdf> (str. 92, pristupljeno 15. 12. 2022)

²⁹ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/serbia_report_2020.pdf (str. 115, pristupljeno 15. 12. 2022)

Srbije, da bi u Izveštaju iz 2020. godine, kada je usvojena nova strategija, Komisija usvajanje prepoznala kao izvestan napredak.

U svakom od izveštaja isticano je srpsko kontinuirano podržavanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta Ukrajine. Takođe, Srbija je pohvaljena za sklapanje Individualnog akcionog plana partnerstva sa vojnom organizacijom NATO, što je ujedno najviši oblik bilateralne saradnje koja zemlja nečlanica može imati sa organizacijom NATO. Primećen je i napredak u obimu učešća Srbije u upravljanju krizama, odnosno delu poglavlja koji čini deo Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.

- **Od 2020. do 2022. godine**

Period od 2020. godine do danas treba posmatrati kao složenu celinu. Tokom nje, jedna globalna kriza je zamenila drugu, a međunarodni odnosi su postajali složeniji i nestabilniji. Izbijanje globalne pandemije covid-19, suzbijanje virusa vakcinama različitih proizvođača, rat na istoku Ukrajine, a posledično i nadolazeća ekonomsko-energetska kriza su u velikoj meri uticale na odnos Evropske unije prema Srbiji, koja pokušava obe svoje uloge da igra istovremeno.

Osim toga, u Izveštaju se može primetiti i jedna novina. Do Izveštaja iz 2020. godine brojkama se mapiralo koliko je bilo deklaracija Evropske unije, a koliko je njih usvojila Srbija, te se taj odnos izražavao u procentima. Od Izveštaja za 2020. godinu samo je izražen procenat bez broja deklaracija za dati izveštajni period.

Procenat usaglašenost Srbije prema izveštajima iz 2020, odnosno 2021. bio je gotovo isti – 60%,³⁰ odnosno 61%.³¹ Prvi put, u Izveštaju za 2020. godinu, konstatovana je „pro-kineska” i „anti-EU” retorika zvaničnika Srbije, naročito u vezi s pomoći u opremi i vakcinama koje su brže stigle sa Istoka, nego sa Zapada. Promene u tonu osetile su se u izričitom zahtevu Komisije, uvijenom u preporuku, da se Srbija ne samo uskladi s deklaracijama Unije nego da ne radi u suprotnosti s njima. Pretpostavlja se da je ovakvu reakciju Komisije izazvao srpski glas protiv rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o militarizaciji Autonomne

³⁰ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/serbia_report_2020.pdf (str. 115, pristupljeno 15. 12. 2022)

³¹ <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2021-10/Serbia-Report-2021.pdf> (str. 125, pristupljeno 15. 12. 2022)

Republike Krim. Na tragu toga, glavna preporuka Komisije odnosila se na usvajanje Akcionog plana za primenu novousvojene Strategije nacionalne bezbednosti.

Pohvale su se odnosile na učešće u zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici, kooperativnosti u kontroli širenja naoružanja, usvajanju restriktivnih mera usmerenih ka Belorusiji i formiranju Radne grupe Ministarstva spoljnih poslova Vlade Republike Srbije za praćenje primene međunarodnih restriktivnih mera.

Krajem februara 2022, Rusija započela rat u Ukrajini. Oči međunarodne javnosti bile su uprte u Srbiju i način na koji će se Srbija postaviti u slučaju rata na istoku Ukrajine. Postupci Srbije³² evidentno su se odrazili na Izveštaj komisije za 2022. godinu. Srbija je i dalje umereno spremna za oblast Zajedničke spoljne, bezbednosne i odbrambene politike, ali je prvi put zabeleženo nazadovanje. Procenat usaglašenosti za poslednji izveštajni period Komisije zabeležio je rekordan pad na svega 45%.³³

Ipak, Srbija se usaglasila s trima deklaracijama koje se odnose na Belorusiju i sankcijama uperenim protiv nekadašnjeg rukovodstva ukrajinske države, podržala je Deklaraciju o lažnim referendumima Rusije u Ukrajini i glasala je za suspenziju Ruske Federacije u Savetu Ujedinjenih nacija za ljudska prava i za dve rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u vezi sa agresijom Rusije na Ukrajinu i humanitarnim posledicama agresije.

Pored standardne preporuke za usklađivanjem s deklaracijama i restriktivnim merama, Komisija je preporučila Srbiji usvajanje i implementaciju akcionih planova za strategije i usvajanje Zakona o učešću u civilnim misijama zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Uprkos važnim preporukama, sve su pale u drugi plan zbog oštrog tona kojim je

³² Nakon što je Rusija priznala samoprogllašene republike Donjeck i Lujanjsk, Evropska unija je 22. februara 2022. godine donela odluku o paketu sankcija za Rusiju, da bi novi, teži paket sankcija iz Brisela bio najavljen 24. februara 2022. godine kada je Rusija krenula u ofanzivu na istok Ukrajine. Republika Srbija je kupovala vreme, najavivši sednicu Saveta za nacionalnu bezbednost, drugu u kratkom roku, za 25. februar. Usvojen je Zaključak Saveta za nacionalnu bezbednost Srbije od 25. februara 2022. godine. Od 15 tačaka Zaključka Saveta, dve su najviše odjeknule: 5 – „...Republika Srbija pruža punu i principijelnu podršku poštovanju načela teritorijalnog integriteta Ukrajine” i 8 – „...Republika Srbija smatra da nije njen vitalni politički i ekonomski interes da u ovom trenutku uvodi sankcije bilo kojoj državi, pa ni njenim predstavnicima ili privrednim subjektima”. Vidi više: <https://www.mfa.gov.rs/mediji/vesti/zakljucak-saveta-za-nacionalnu-bezbednost-republike-srbije-broj-1-10-2022-od-25-februara-2022-godine> (pristupljeno 21. 6. 2023)

³³ <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Serbia%20Report%202022.pdf> (str. 135, pristupljeno 15. 12. 2022)

zamerano neusaglašavanje Srbije sa sankcijama Rusiji, zbog čega je njena evropska opredeljenost dovedena u pitanje.

Iako je ponovo podržala teritorijalni integritet i suverenitet Ukrajine, Srbija nije uvela restriktivne mere i nije izričito osudila ruski napad na Ukrajinu i tako je postala zemlja kandidatkinja za članstvo s najmanjim procentom usaglašenosti spoljnopolitičkih deklaracija sa Evropskom unijom.

2.3. Zašto je važno Poglavlje 31?

Evidentna je politička dimenzija Poglavlja 31 zbog jednostavnosti usklađivanja sa spoljnopolitičkim deklaracijama Evropske unije. Za usklađivanje je potrebna samo politička odluka rukovodstva zemlje kandidata kako bi zemlja određenu deklaraciju podržala, usvojila i određene mere primenila. Međutim, zbog dobrih bilateralnih odnosa pojedinih država članica sa zemljama protiv kojih su mere ili deklaracije usmerene teško je očekivati da će sve članice, još teže zemlje kandidati biti u stoprocentnoj saglasnosti sa odlukama koje većina zemalja članica usvoji. Upravo iz tog razloga Zajedničku spoljnu, bezbednosnu i odbrambenu politiku treba posmatrati kao najmanji zajednički spoljnopolitički sadržalac zemalja članica,³⁴ a šire i zemalja kandidata, od koji se očekuje postepeno usklađivanje sa spoljnom politikom Unije tokom trajanja procesa integracije.

U nestabilnim međunarodnim okolnostima, generisanim oružanim sukobom u Ukrajini, Zajednička spoljna i bezbednosna politika postaje još manji, čak i isključiv sadržalac, jer neusaglašavanje sa spoljnom politikom Unije može zemlju kandidata da košta napretka u pregovorima ili, još rigoroznije, statusa kandidata.

Od svih svojih članica i zemalja kandidata Unija očekuje jedinstven nastup u rešavanju kriza i odgovora na rat u Evropi, kako unutar institucija i mehanizama same Unije, tako i u ostalim međunarodnim organizacijama. Bilo kakvo suzdržavanje ili oklevanje u sinhronizaciji tumači se da je u suprotnosti sa zajedničkom spoljnom, bezbednosnom i odbrambenom politikom Evropske unije.

³⁴ <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/Poglavlje-31.pdf> (str. 15, pristupljeno 16. 12. 2022)

Važno je uzeti u obzir da je upravo istorijski kontekst određivao i oblikovao pravac zajedničke spoljne politike zemalja članica i predstavljao je zajednički odgovor Evropske unije na vanredne međunarodne okolnosti. Ako u vanrednim okolnostima zemlja kandidat ne vidi tu politiku kao zajedničku i ne usaglasi se s njom, za Uniju upitno je da li će u redovnim.

Zbog nedovoljno jasne spoljnopolitičke opredeljenosti, Srbija trpi ogromne pritiske. S jedne strane joj preta političko-ekonomska izolacija, dok s druge strane preta gubitak podrške u rešavanju kosovskog pitanja. Upitno je da li je Srbija ekonomski dovoljno jaka, energetska izvorno diversifikovana da pritiscima može odoleti do deeskalacije krize i kraja rata na istoku Ukrajine, kojim bi se spoljna politika Srbije privremeno rasteretila pritiska. Neopredeljenjem i pokušajem „sedenja na dve stolice” Srbija rizikuje restriktivne mere, od ekonomskih, energetskih, do ukidanja vizne liberalizacije i potencijalne suspenzije procesa integracije.

CIVILNO DRUŠTVO ZA
UNAPREĐENJE PRISTUPANJA
SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI

Švedska
Sverige

Ova analiza je nastala u okviru projekta „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji”, koji realizuje Beogradska otvorena škola uz podršku Švedske. Stavovi i mišljenja autora izneti u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i mišljenje donatora.

